

Opleiden van theologen voor de missionaire praktijk

Waar is de missionaire praktijk?

Ooit was ‘de missionaire praktijk’ een duidelijk afgebakend werkveld, waartoe theologen zich geroepen konden voelen en waarheen zij – na een specifieke training en een serie inenting – konden worden ‘uitgezonden’. Op gezette tijden keerden zij terug naar het thuisfront met een pakket dia’s, waarmee zendende gemeenten en vriendenkringen werden geïnformeerd en geïnspireerd. Op jaarlijkse zendingsdagen hielden zij toespraken voor het toegestroomde kerkvolk, dat zich beurtelings kon verbazen over de vreemde gewoonten van de heidenen en ontroerd kon raken over wat de zending daar allemaal voor goeds deed. Dat het er in die nieuwe kerken wel heel anders aan toeging dan thuis, riep doorgaans niet meer dan een mild ongemak op.

Dit was de tijd dat zending een bijzondere roeping was en een zendingsopleiding een specialisatie of toegift bovenop een ‘gewone’ theologiestudie. Die situatie, niet eens zo lang geleden, is in hoog tempo achter ons geraakt. In de loop van de twintigste eeuw drong onder Europese theologen het besef door dat het hartland van het christendom begon te veranderen in een zendingsgebied. Dit besef is nu gemeengoed, zowel binnen als buiten Europa. Zending is niet langer een beweging van een aantal westerse koloniale machten naar hun gebiedsdelen in het zuiden, maar zending is een beweging ‘van overal naar overal’. Een scheiding tussen ‘gewoon’ en ‘missionair’ kerkzijn of theologie bedrijven is niet langer vol te houden. De nieuwste cijfers van *God in Nederland* spreken wat dit betreft klare taal: nog ongeveer een kwart van de Nederlanders is kerklid, er zijn inmiddels meer ongelovigen dan gelovigen, en het christendom heeft voor het merendeel van hen geen betekenis meer. Tegelijk wijst het rapport ook op plaatsen van christelijke vitaliteit en op nieuwe missionaire initiatieven, die wel degelijk enig effect lijken te hebben.¹ Elke preekstoel is tegenwoordig een zeepkist, elk pastoraal gesprek ook een missionair gesprek, elke catechese een vorm van catechumenaat. Praktisch is dit zo, maar ook theologisch is in de afgelopen eeuw het inzicht gegroeid dat het christelijk geloof door en door missionair van aard is. De wereld is de schepping van een missionaire God. Het evangelie is geen

1 Ton Bernts, Joantine Berghuis, *God in Nederland: 1966-2015*, Ten Have: Utrecht 2016.

esoterische geheimleer, geen groepsideologie, maar goed nieuws voor zijn schepping. Zodoende is de kerk geroepen uit de wereld om te getuigen van dit goede nieuws voor de wereld.

Uiteraard schets ik deze ontwikkelingen in hoog tempo en valt er over formuleringen te twisten, maar tegenwoordig wordt toch zelden meer betwist dat we ook in Nederland zijn beland in een missionaire situatie. Dit lijkt ook in de meeste kerken doorgedrongen; de snelle opkomst van kerkplantingen en pioniersprojecten sinds het begin van deze eeuw is daarvan een duidelijk signaal. Maar ook voorgangers die daarmee niet direct te maken hebben, staan voor de vraag hoe nieuwe generaties te interesseren zijn voor de liturgie en hoe de taal van de Bijbel en de traditie hedendaagse mensen iets te zeggen heeft. Het opleiden van theologen voor de missionaire praktijk is daarmee niet langer een liefhebberij van enkelingen, maar in feite de normale vorm van opleiden geworden. Natuurlijk zijn er nog altijd specifieke missionaire projecten, waarvoor bijzondere training nodig is, maar het lijkt me belangrijk om hier vast te stellen dat een theologische opleiding tegenwoordig niet anders kan zijn dan missionair.

In het vervolg van dit artikel begin ik met een aantal culturele waarnemingen met betrekking tot voorgangerschap² en zending in Nederland. Vervolgens geef ik een overzicht van recente studies die ingaan op missionair voorgangerschap en wat daaruit volgt voor de theologie-opleiding. Daarna volgt een rondje langs de velden: zonder de pretentie te hebben recht te doen aan alles en iedereen, geef ik een ruwe schets van de huidige stand van zaken als het gaat om het missionaire karakter van theologische faculteiten. Ik rond het artikel af met een overzicht van belangrijke aandachtspunten voor een missionaire revisie van de voorgangersopleiding.

Ontwikkelingen en hun impact op de theologieopleiding

Het groeiende besef van Europa als zendingsgebied staat tegen de achtergrond van snelle en diep ingrijpende veranderingen in onze cultuur. Elders heb ik zulke ontwikkelingen uitgebreid beschreven aan de hand van begrippen als ‘moderniteit’, ‘secularisatie’, en verschillende ‘post’-woorden.³ Hier schets ik in vogelvlucht het terrein, en trek ik enkele conclusies voor de

2 Om dit artikel niet te veel te laten uitwaaieren, concentreer ik me in het vervolg op theologen die als voorganger (gaan) werken. Uiteraard is dit niet het enige werkveld voor theologen en uiteraard betekent dit niet dat andere werkterreinen (geestelijke gezondheidszorg, gevangeniswezen enz.) missionair irrelevant zijn. Maar in de beperkte ruimte die ik hier heb, richt ik me vooral op de klassieke rol van de theoloog als ‘dienaar van het Woord’. Veel van wat ik hier schrijf, geldt in mijn ogen overigens q.q. ook voor andere theologen.

3 Stefan Paas, ‘Post-Christian, Post-Christendom, and Post-modern Europe: Towards the Interaction of Missiology and the Social Sciences’, *Mission Studies* 28.1 (2011), 3-25.

theologiestudie, met name voor de inhoudelijke kant ervan.

Het is, om te beginnen, duidelijk dat de moderne samenleving in hoge mate een *vrije markt van religies* is geworden. De kerk kan niet langer uitgaan van vanzelfsprekende bindingen tussen volk en kerk, terwijl predikanten hun plaats in het centrum en als volksopvoeders zijn kwijtgeraakt.⁴ Rondom kerk en geloof is de sfeer van verplichting en goed fatsoen verdwenen; moderne mensen verhouden zich consumerend (kiezend) tot de kerk. Zij moeten als het ware ‘verleid’ worden om actief-christelijk te zijn. Omdat verplichte arrangementen in de sfeer van godsdienstonderwijs en massale catechese ontbreken, wordt de kerk bovendien geconfronteerd met een publiek dat steeds minder weet van het christendom (en van religie in het algemeen). Voorgangers zijn vandaag deel van een minderheid tussen andere minderheden. Zij moeten met anderen concurreren om de aandacht van Nederlanders, en zij zullen zich duidelijk moeten profileren om zichtbaar en herkenbaar te zijn. Een voorganger die zijn of haar taak niet verder ziet gaan dan ‘de lofzang gaande houden’ zal het in zo’n context al snel stiller om zich heen zien worden op zondagochtend. Kort gezegd: predikanten zullen de houding van een monopolist moeten verruilen voor die van een ondernemer. Dit betreft niet alleen een andere praktische invulling van hun werk; het heeft net zo goed betrekking op de inhoud ervan. Wie zich richt tot een publiek dat grotendeels onbekend is met het christelijk geloof en bovendien weet dat veel afhangt van een onderscheidend profiel en hoge kwaliteit, zal zich theologisch anders positioneren dan iemand die veel kennis kan veronderstellen en probeert een boodschap te brengen die er bij iedereen wel in gaat.

Vervolgens kan niemand ontkennen dat in onze seculiere samenleving ook veel *weerstand en vooroordeel* bestaat tegen (vooral) christendom en islam. Zulke weerstanden zijn oud, wijdverbreid en worden uitgedragen door media en (hoger) onderwijs. Veel hiervan is onbewust of halfbewust: het is simpelweg een feit dat talloze mensen (binnen en buiten de kerk) het buitengewoon lastig vinden om zich in onze diep gerationaliseerde samenleving iets voor te stellen bij de wondere wereld van de Bijbel en bij een persoonlijke God. Meer gearticuleerd komen zulke bezwaren vaak neer op al dan niet vermeende conflicten tussen geloof en wetenschap en tussen geloof en tolerantie. Religie, in elk geval serieuze religie, is irrationeel en potentieel gevaarlijk – zo zou de stemming in onze samenleving samengevat kunnen worden. Missionair bewuste voorgangers zullen daarom goede theologen moeten zijn, die hun zaakjes kennen. Zij zullen apologetische vaardigheden moeten hebben, zodat zij niet te snel uit het veld geslagen zijn bij intellectu-

4 Het vervolg is gebaseerd op Stefan Paas, ‘The Crisis of Mission in Europe: Is There a Way Out?’, *Scandinavian Evangelical e-Journal* 3 (2012), 16-51; idem, *Vreemdelingen en priesters: Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*, Boekencentrum: Zoetermeer 2015, hfst. 2.

ele bezwaren tegen het christendom. Tegelijk moeten zij oppassen voor het defensieve gedrag, dat zo typerend is voor ietwat benarde minderheden. Het christendom maakt deel uit van onze geschiedenis en is daar niet onbevlekt uitgekomen, zoveel mag duidelijk zijn. Een belangrijk deel van de theologische en apologetische taak in onze samenleving bestaat dan ook uit het recht doen aan grieven die mensen hebben, zonder te vervallen in zelfhaat. We moeten overigens niet vergeten dat secularisatie bij de meeste mensen niet een kwestie is van duidelijk gearticuleerde bezwaren. Bij velen gaat het eerder om een levensgevoel; het gevoel te leven in een wereld waarin God niet te vinden is. Missionaire pastors zullen zich moeten bekwamen in de kunst van mystagogische begeleiding: reisgenoten zijn die mensen helpen Gods stem te horen in een onttoverde wereld.

Ten slotte wordt onze samenleving gekenmerkt door een hoge mate van *individualisering en subjectivering*. De impact hiervan is moeilijk te overschatten. In combinatie met de in postmoderne dagen gegroeide scepsis tegen grote verhalen en absolute zekerheden, en een groeiend besef van onze machteloosheid tegenover globale processen, vertaalt subjectivering zich in een sterke nadruk op authenticiteit. Juist de sub-rationele registers van het menselijk bestaan krijgen in dit kader meer aandacht, zowel waar het gaat om liefde en verlangen als drijfveren van de bindingen die wij aangaan, als waar de aandacht gericht wordt op ideologische en commerciële machten die ons meer beheersen dan wij willen weten. Het is nog niet zo gemakkelijk te zeggen wat dit betekent voor religie. We zien tegenstrijdige tendensen. Enerzijds jaagt de laatmoderne cultuur het verlangen aan naar veiligheid en overzichtelijkheid in een onoverzichtelijke wereld. Dit kan leiden tot fundamentalisering. Anderzijds is er in de theologie ook groeiende aandacht voor de niet-rationele aspecten van geloven, die te maken hebben met onze lichamelijkheid, met routines, sacramenten, en esthetiek. Voorgangers in onze tijd maken zelf deel uit van die veranderende cultuur, maar zullen er ook steeds meer op moeten inspelen.

Wat betekent dit alles voor de opleiding van theologen met een missionaire gevoeligheid? Een belangrijke rode draad door het bovenstaande is de acceptatie van een minderheidspositie, niet zoals een teleurgestelde monopolist dat doet, maar *con amore* – als iemand die niet anders zou willen. Het betreft hier dus geen realisme tegen wil en dank, maar een fundamenteel andere manier om de missie van het christendom te configureren. Als de kerk in het centrum staat, is zij genoodzaakt een boodschap te vinden die iedereen aanspreekt, die iedereen kan begrijpen. Theologische voorstellen worden vaak nog zo beoordeeld: kan de gemiddelde Nederlander hier iets mee? Of, sterker nog: kan de gemiddelde buitenkerkelijke Nederlander dit pruimen? Een missionaire voorganger anno nu zal zich uiteraard inspannen om mensen aan te spreken die de kerk niet vaak van binnen zien, maar doet

dat niet vanuit een geïdealiseerd ‘midden’, alsof hij of zij ooit de pretentie zou moeten hebben iedere Nederlander te kunnen aanspreken. Het christelijk geloof is een minderheidsgeloof, een missionair minderheidsgeloof weliswaar, maar het heeft niet de ambitie om de ideologie van de massa te worden. Daarbij hoort een zekere mate van *ondernemerschap*, wat op zijn minst wil zeggen: inzet op kwaliteit (de mensen komen niet vanzelf), en een duidelijk profiel (onderscheidend zijn). Een ondernemende theoloog weet dat mensen inmiddels nauwelijks meer iets begrijpen van het christelijk geloof en dat zij er geen vanzelfsprekende verplichting toe voelen. Hij of zij zal zich daarom inspannen hen te bereiken in hun eigen wereld, met creatieve middelen, en met een duidelijk verhaal. Hij of zij moet kunnen duidelijk maken wat het unieke is van het evangelie en wat de kerk te bieden heeft in onderscheid met andere partijen. Uiteraard moet de voorganger beschikken over *theologische expertise* en *apologetische vaardigheden*. Ten slotte zal hij of zij meer dan ooit in staat moeten zijn in te gaan op de *niet-rationele aspecten* van ons menszijn, via geestelijke begeleiding, coaching, de liturgie en de sacramenten, het organiseren van esthetische ervaringen, en het faciliteren van oprechte ontmoetingen. Hier gaat het om het aanwakkeren van het verlangen om te geloven, en om het helpen van mensen om Gods stem te herkennen in een gerationaliseerd bestaan.

Recente studies over missionair voorgangerschap

Hoe vertalen deze cultuurveranderingen zich in voorstellen voor theologische opleidingen? Tot nog toe is er betrekkelijk weinig geschreven over het theologisch opleiden van voorgangers voor het Nederlandse zendingsveld. Ook over de daadwerkelijke activiteiten en competenties van missionair actieve voorgangers is niet zoveel bekend. Met name de snelle groei van allerlei missionaire pioniersprojecten en kerkplantingen in de afgelopen 15-20 jaar begint daarin echter voorzichtig verandering te brengen. Weliswaar zijn niet alle inzichten die in zulke ondernemende projecten worden opgedaan direct van toepassing op alle contexten, maar zij bieden wel een experimentele omgeving waarin missionair voorgangerschap onderzocht kan worden. De ontwikkelingen volgen daarmee op enige afstand die in Engeland, waar het proces van kerkvernieuwing een jaar of tien eerder begon en inmiddels ook heeft geleid tot missionaire trajecten in theologische opleidingen.

De eerste Nederlandse studie die uitgebreid aandacht gaf aan missionair voorgangerschap, karakteristieken van missionair leiderschap, en aan het opleiden van missionaire voorgangers, is *Als een kerk opnieuw begint* (2008).⁵

5 Gert Noort e.a., *Als een kerk opnieuw begint: Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*, Boekencentrum: Zoetermeer 2008.

Dit boek is gebaseerd op een tiental casestudies van missionair pionieren in Nederland. Het bevat een hoofdstuk over het opleiden van missionaire pioniers (370-378). Daarin wordt allereerst benadrukt dat de missionaire praktijk vraagt om diversiteit in het niveau van de theologieopleiding. Academisch gevormde theologen zijn lang niet overal nodig of zelfs maar wenselijk. Wie missionair wil denken, moet allereerst leren contextueel te denken, en dat verdraagt zich niet met een *one size fits all* aanpak van theologiestudie. Verder blijkt dat juist in missionaire pioniersprojecten veel initiatief bestaat van niet-theologen, ook in leiderschapsrollen. Zulke initiatiefnemers hebben wel degelijk behoefte aan training en verdieping, maar zijn doorgaans niet in staat om een lange academische of hbo-opleiding te volgen. ‘Een missionaire herstructurering van de kerk betekent dat zij “lekeninitiatief” aanmoedigt en faciliteert’, aldus de schrijvers. In verband daarmee vragen zij om opleidingstrajecten ‘die kort, goedkoop en laagdrempelig zijn en toegesneden op dit soort “grassroots”-praktijken’ (372). Het boek geeft ten slotte ook aandacht aan de competenties die missionaire pioniers zouden moeten hebben. Een aantal van die competenties zijn generiek (homiletische, liturgische, hermeneutische en persoonlijke competenties), maar er worden ook competenties genoemd die niet automatisch zijn verwerkt in gangbare theologiestudies. Hier valt te denken aan de missionaire competentie en de ondernemerscompetentie (376).

Die missionaire en hermeneutische competenties worden bijvoorbeeld zichtbaar in de pastorale praktijk. In haar studie van die praktijk in een aantal Amsterdamse kerkplantingen uit 2012 laat Joselyn Stelpstra zien dat bij de voorgangers in deze gemeenschappen het pastoraat bijna vanzelfsprekend niet is beperkt tot ‘leden’. Zij beschouwen zich als pastors van de buurt. De metafoor van ‘reisgenoot’ is daarbij dominant: vanuit hun theologische expertise zien de voorgangers zichzelf als begeleiders van allerlei mensen die, nu eens langer en dan weer korter, in beeld zijn bij de gemeenschap. In die zin is het interessant dat deze voorgangers moeite hebben met de term ‘herder’ of ‘pastor’, omdat zij die binnenkerkelijk opvatten. Bijbels gezien is daar weliswaar geen reden toe, maar het weerspiegelt blijkbaar een gegroeide praktijk waarvan zij afstand willen nemen.⁶

In zijn dissertatie uit 2012 onderzoekt Robert Doornenbal de theologie van missionair leiderschap zoals die functioneert binnen het wereldwijde discours van de *emerging church* en de missionair-theologische bezinning in de Angelsaksische wereld.⁷ Op basis hiervan komt hij tot een aantal ideaal-

6 Joselyn Stelpstra, *Grenswacht of reisgenoot: Een onderzoek naar de pastorale praktijk zoals die functioneert in een missionaire kerkplanting*, MA scriptie Theologische Universiteit Kampen, 2012 (online beschikbaar op www.kerklab.nl/resources).

7 Robert Doornenbal, *Crossroads: An Exploration of the Emerging-Missional Conversation with a Special Focus on ‘Missional Leadership’ and Its Challenges for Theological Education* (PhD dis-

kenmerken van een theologische opleiding, waaronder: een sterke missionaire visie die de hele opleiding bepaalt, culturele vorming, spirituele vorming, een lerende en creatieve organisatievorm, nauwe samenwerking met plaatselijke kerken (269-272). Doornenbal verbindt dit met een veldonderzoek onder protestantse academische theologische opleidingen, namelijk de Protestantse Theologische Universiteit, de Theologische Universiteit Kampen (Broederweg) en de Evangelische Theologische Faculteit in Heverlee (België). Zijn conclusies (314-318) zijn, in de eerste plaats, dat deze instituten meer zijn gericht op het opleiden van geleerden dan op het vormen van leiders. Intuïties over 'leiderschap' onder studenten en docenten zijn vaak gebaseerd op vooroordelen en tonen nauwelijks enige kennis van recente theologische en sociaal-wetenschappelijke inzichten. In de tweede plaats bleken docenten en studenten niet erg op de hoogte van nieuwe inzichten en ervaringen die worden opgedaan in missionaire projecten in binnen- en buitenland, terwijl er ook geen structuren zijn waardoor die kennis wel de opleidingen binnen zou kunnen komen. Verder blijkt in deze instellingen weinig interesse voor actieve werving en selectie van mensen met missionair leiderschapspotentieel. De opleidingen begeven zich op weinig innovatieve manieren op de markt en lijken zich vooral te richten op studenten die academische kwaliteiten combineren met geschiktheid voor traditioneel voorgangerschap. Nieuwe groepen worden niet aangeboord, terwijl er nauwelijks mogelijkheden zijn om studenten te integreren met afwijkende achtergronden. In de vierde plaats: geen van de drie onderzochte Masterprogramma's maakte gebruik van de mogelijkheden tot innovatie van het onderwijs die dankzij de 'informatie-revolutie' beschikbaar zijn. Al met al waren de onderwijsmethoden in 2012 nog vrij traditioneel. Ten slotte lijken de opleidingen er meer op gericht om studenten dingen te laten *weten*, dan hun te leren hoe zij kunnen (blijven) *leren*. Juist dat laatste is belangrijk in een experimentele, op innovatie gerichte missionaire context.

Een aantal van de door Doornenbal genoemde aspecten (die blijkbaar meendeels nog ontbreken in de gangbare theologieopleidingen) laten zich samenvatten onder 'ondernemerschap'. Alrik Vos deed in 2012 een onderzoek naar het 'bekeringssucces' van kerkplantingen in kleinere gereformeerde kerkgenootschappen.⁸ Niet alleen bleek dat er in kerkplantingen inderdaad aanzienlijk meer bekeerlingen zonder kerkelijke achtergrond binnenkomen dan in oudere kerken van dezelfde confessionele signatuur,⁹ ook kwam naar

sertatie VU Amsterdam), Eburon: Delft 2012.

8 Alrik Vos, *Hoop: Een onderzoek naar de missionaire effectiviteit van kerkplantingen binnen de NGK, CGK en GKV in Nederland*, MA scriptie VU Amsterdam, 2012. Online beschikbaar op www.kerklab.nl/resources.

9 Voor een uitgebreid overzicht van gegevens over kerkgroei in relatie tot nieuwe gemeentevorming in Europa, zie mijn in september 2016 te verschijnen studie *Church Planting in the Secular West*:

voren dat leiderschap een belangrijke factor was in dit succes. Een interessante uitkomst van zijn onderzoek was een vergelijking tussen voorgangers van oudere gemeenten enerzijds en kerkplantingen anderzijds. Daaruit kwam een sterk gedifferentieerd profiel, op allerlei gebieden. Om een voorbeeld te noemen: gevraagd naar het beroep dat zij zouden hebben gekozen als zij geen voorganger waren geworden, antwoordde de grote meerderheid van 'oudere' voorgangers dat zij dan leraar zouden zijn geworden. De kerkplanters antwoordden in meerderheid dat zij dan ondernemer zouden zijn geweest. Ook in termen van omgevingsbewustzijn en inzake daadwerkelijke investering van tijd in missionair werk 'scoorden' de kerkplanters aanzienlijk hoger dan de andere voorgangers, ondanks dat hun theologische opvattingen niet verschilden.

Dit ondernemende profiel komt ook naar voren in andere onderzoeken. Martijn Vellekoop constateerde al in 2008 dat Nederlandse missionaire pioniers niet alleen gemiddeld jonger zijn en vaker man dan andere voorgangers, maar ook dat zij proactiever zijn waar het gaat om kansen benutten buiten de kerk.¹⁰ Alrik Vos' onderzoek, hierboven genoemd, bevestigde deze waarnemingen en verfijnde dit profiel verder. Recent VU-onderzoek naar Europese missionaire pioniers laat eveneens zien dat zij gemiddeld jonger zijn dan andere voorgangers, (veel) vaker man, en dat hun persoonlijkheidskenmerken overeenkomen met die van (andere) ondernemers.¹¹

Al met al geven deze onderzoeken een beeld van een groep voorgangers die in zekere zin de culturele ontwikkelingen heeft verwerkt die in de vorige paragraaf zijn beschreven. Uit hun ervaringen komt het belang naar voren van diversiteit en flexibiliteit in het opleiden van theologen, op het vormen van een verrijkte leeromgeving door nauwe contacten met innovatieve praktijken in het veld, en op het ruimte maken voor ondernemende types naast meer traditionele studenten. Duidelijk is dat het hier vooral gaat om de structurele herinrichting van het theologische onderwijs en minder over inhoudelijke accenten. Over dat laatste gaat de volgende paragraaf.

Overzicht van huidige opleidingen

In hoeverre bereiden de huidige theologische opleidingen in Nederland studenten inhoudelijk voor op een taak als missionair leidinggevende in deze veranderde cultuur?¹² De missioloog Wilbert Shenk maakt melding van een

Learning from the European Experience, Eerdman's: Grand Rapids, m.n. hoofdstuk 3.

10 Martijn Vellekoop, *Nieuwe kerken in een nieuwe context: Onderzoek naar gemeentestichting in Nederland en de rol van contextualisatie*, MA scriptie VU Amsterdam, 2008.

11 Annemarie Foppen, Stefan Paas, Joke van Saane, 'Personality Traits of European Church Planters', nog niet gepubliceerd.

12 Veel van het onderstaande gaat terug op mijn artikel 'Prepared for a Missionary Ministry in 21st

onderzoek dat hij uitvoerde in 1990-1991 in een aantal westerse landen. Hij wilde nagaan in hoeverre er programma's waren die erop gericht waren om zendelingen op te leiden voor de moderne westerse cultuur en indien ja, wat die programma's inhielden. Zijn conclusie: 'Ik ben nooit verder gekomen dan de eerste vraag.'¹³ Veel opleidingen hadden wel een module over mis-siologie, interculturele theologie of zelfs evangelisatie (hoewel dat laatste veel minder), maar nergens was sprake van een volledige heroriëntatie van het curriculum met het oog op de missionaire identiteit van de kerk. Waar leren studenten een geloofsgesprek te voeren met iemand die geen christen is, waar leren zij over God te praten met een moslim, hoe leren zij spirituele zoekers van de yogaklas tot Jezus te leiden,¹⁴ waar leren zij een missionair gevoelige liturgische viering te ontwerpen, hoe leren zij catechese vorm te geven als catechumenaat, op welke manier leren zij allerlei missionair relevante coalities met overheden, scholen en andere sociale partners te sluiten?

In Nederland anno nu is die situatie wel iets verbeterd, maar niet veel. De meeste theologische faculteiten besteden aandacht aan de maatschappelijke rol van theologen en vooral predikantsopleidingen geven aandacht aan missionaire competentie. De Protestantse Theologische Universiteit noemt de 'missionaire bekwaamheid' als een van de zestien competenties van de gemeentepredikant. Deze houdt in:

Het vermogen om a. te communiceren met mensen van fundamenteel verschillende achtergronden en levensbeschouwingen; b. eigen overtuigingen en geloof te verwoorden en te verkondigen in het besef van de specifieke context waarin dit gebeurt.

Opvallend is dat de competentie nogal voorzichtig, haast nietszeggend, is geformuleerd. Predikanten moeten kunnen 'communiceren' met verschillende soorten mensen. Waarover en met welk doel wordt er niet bij gezegd. Ook de tweede component blijft wat in het vage hangen: wat houdt het in dat men eigen overtuigingen verkondigt 'in het besef' van de specifieke context? Hoe dan ook, het is beter dan niets. Verder worden andere 'bekwaamheden' genoemd, zoals de coöperatieve en de hermeneutische, die belangrijk

Century Europe', *European Journal of Theology* 20.2 (2011), 119-130.

13 Wilbert R. Shenk, 'The Training of Missiologists for Western Culture', in: J. Dudley Woodberry et al. (eds.), *Missiological Education for the Twenty-First Century: The Book, the Circle, and the Sandals*, Maryknoll: Orbis Books 1997, 120.

14 Ik schrijf het bewust op een manier op die veel theologen zullen ervaren als 'evangelisch' of 'kort door de bocht'. Alsof Jezus en yoga niet samen kunnen gaan! Alsof 'tot Jezus leiden' niet een veel te arme en sektarische uitdrukking is van waar een voorganger mee bezig is! Ik geef het allemaal graag toe, maar blijf erbij dat voorgangers anno nu in staat moeten zijn mensen te 'gidsen' vanuit het evangelie, en dat zij in staat moeten zijn de ervaringen van mensen (uit de yogaklas of elders) te verbinden met Jezus.

zijn voor de rol van de voorganger in de missie van de kerk. Of het ook tot een missionair relevante invulling komt, hangt uiteraard af van de manier waarop specifieke vakken worden ingevuld en van de mensen die een vak geven. In elk geval valt me op dat een missionaire toespitsing of verwijzing ontbreekt bij competenties die daar wel degelijk aanleiding toe geven, zoals de liturgische of de catechetische. In die zin lijkt ook hier nog geen sprake van een ‘omdenken’ van het voorgangersprofiel in de richting van missionair leiderschap.

Hetzelfde geldt voor andere academische predikantsopleidingen, zoals die in Apeldoorn, Kampen en de verschillende seminaries aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Ook daar is wel aandacht voor missiologie (in Apeldoorn en Kampen zo’n 13 ECTS door de hele opleiding heen), maar een deel daarvan is optioneel en in het predikantsprofiel is nog niet veel te zien van een missionaire revisie. Een belangrijke verandering van de afgelopen jaren is wel de inrichting van een volledige eenjarige missiologische Master aan de Theologische Universiteit Kampen (60 ECTS). Het jaar is verdeeld in zeven modules en een scriptietraject. Modules richten zich onder andere op cultuurverkenning, missionair leiderschap, evangelisatie, geestelijke begeleiding van zoekers en missionaire ecclesiologie. De Master wordt ook gebruikt als specialisatiejaar voor toekomstige predikanten van verschillende kerken. Vooralnog is dit de enige masteropleiding op dit gebied in Nederland. Verder heeft het Protestants Centrum voor Toerusting en Educatie van de Protestantse Kerk in Nederland een missionaire specialisatie ingericht in de nascholing voor predikanten (12,5 ECTS).

Kortom, er is zeker sprake van een groeiend besef van de missionaire rol van de moderne predikant en van enige bereidheid om opleidingen navenant in te richten en aan te passen. Dit neemt echter niet weg dat het nog altijd mogelijk is om in Nederland voorganger te worden zonder enige missionaire training van betekenis. Zelfs nu weerspiegelen de curricula dat zending toch vooral iets is voor hen die erin geïnteresseerd zijn, voor bijzondere mensen, ‘praktische’ mensen – maar niet voor ‘echte’ theologen. Hoe komt dat? Waarom dringt de realiteit zo enorm langzaam door? Ik noem een aantal oorzaken die naar mijn besef van invloed zijn.

In de eerste plaats: de taaheid van oude gewoonten en de traagheid van instituten. Ons theologisch curriculum heeft er eeuwen over gedaan om zich te ontwikkelen in een door het christendom gestempelde samenleving. De snelle veranderingen hebben tijd nodig – waarschijnlijk meerdere generaties – voordat zij de opleiding stempelen. Theologie is nog altijd iets dat veelal in de kerk gedaan wordt, door christenen onderling, verwijderd van de wereld. In de tussentijd maken juist die traagheid en taaheid van instituten een theologiestudie ook tot een min of meer veilige wijkplaats voor hen die het allemaal wel heel snel vinden gaan. Hoewel het lastig hard te maken is,

vraag ik me af in hoeverre voor sommige studenten geldt dat zij theologie gaan studeren om in een veilige, voorspelbare omgeving te zijn. En mocht het voor hen niet gelden: we kunnen ons afvragen welke docenten zij ontmoeten in de academie. Geweldige, gelovige en geleerde mensen, ongetwijfeld, maar tegelijk zou het maar zo kunnen dat zij zodanig zijn ‘gehospitaliseerd’ dat zij zelden of nooit een betekenisvolle geloofscommunicatie hebben met mensen die buiten de muren van de theologische faculteit verkeren, laat staan met niet-christenen.

Vervolgens kunnen we wijzen op een historische kloof tussen zending en theologie, die onze opleidingen nog altijd bepaalt. Op dit punt is er een serieus probleem in westerse theologie: het beschouwt zending (in het bijzonder evangelisatie) als iets dat misschien wel belangrijk is in de praktijk van het kerkzijn, maar niet erg interessant vanuit een theologisch perspectief.¹⁵ Aan de andere kant hebben christelijke stromingen die zich nadrukkelijk toelegden op evangelisatie juist vaak weer de theologie verwaarloosd, en zich uitgeleverd aan marketeers en kerkgroei-goeroes. Zodoende is er een verbond ontstaan tussen theologen en evangelisten: beiden zijn het erover eens dat theologie en evangelisatie maar beter uit elkaar kunnen blijven. We kunnen belijden dat alle goede theologie wordt geboren in de zendingservaring, als reflectie op het evangelie dat nieuwe grenzen overschrijdt, maar dit inzicht is tot op heden nauwelijks verwerkt in de theologie – laat staan in theologische opleidingen. Wie iets weet van de kerkgeschiedenis, weet dat zendingservaringen buitengewoon inspirerende theologie kunnen produceren. Vandaag zien we dat in veel niet-westerse contexten. Maar ik zie nog veel te vaak dat studenten die werkelijk geïnteresseerd zijn in theologie als intellectuele uitdaging kiezen voor bijbelwetenschappen of systematische theologie. Missiologie of evangelistiek zijn voor ‘praktische theologen’ – voor degenen die minder intelligent zijn misschien? Het wordt hoog tijd om te erkennen dat juist het opzoeken van de missionaire ervaring alle intellectuele uitdaging biedt die een theoloog nodig heeft.

Tot slot denk ik dat een gebrek aan oefening ons ook parten speelt. In alle nuchterheid kunnen we vaststellen dat vrijwel alle opleiders van nu zelf zijn opgeleid binnen dit Constantijnse paradigma. Zonder met de vinger te willen wijzen, vraag ik me ook af hoeveel docenten en hoogleraren aan predikantsopleidingen zelf daadwerkelijke ervaring hebben met missionair werk. Natuurlijk, de meesten van hen hebben veel ervaring met preken (in elk geval voor kerkmensen), pastoraat, stervensbegeleiding, en kerkbestuur. Maar zij hebben veel minder persoonlijke ervaring met missionair diacnaat, creatieve evangelisatie of het leiden van een alpha-cursus. Dat betekent dat zij met vertrouwen en overtuiging kunnen spreken over zaken die het

15 Vgl. William J. Abraham, *The Logic of Evangelism*, Eerdmans: Grand Rapids 1999.

inwendig leven van de kerk betreffen, of over het intellectuele theologische debat, maar over de missionaire praktijk al snel aarzelend, abstract en met weinig inspiratie doceren – als het al aan de orde komt. En hetzelfde geldt voor de studenten. Zelfs als zij persoonlijke ervaring hebben met zending en evangelisatie, hebben zij weinig gelegenheid hierop te reflecteren in een academische setting. Hun praktijk en hun theologie blijven zodoende gemakkelijk van elkaar gescheiden. De organisatie van het curriculum versterkt dit probleem (de hierboven genoemde studie van Doornenbal wees daar al op), omdat theologische educatie nog altijd in hoge mate gericht is op het bestuderen van boeken en op werk- en hoorcolleges. Het doen van eigen onderzoek, bijvoorbeeld door een zoekerscursus te organiseren of door vrijwilligerswerk te doen op De Wallen, is zelden deel van het curriculum. Zo kunnen deze praktijken geen bronnen worden van theologische reflectie, of studenten helpen een missionaire spiritualiteit te ontwikkelen. Zij blijven opgesloten in een overwegend middenklasse-bepaalde, gezinsgerichte, blanke, half-geseculariseerde, christelijke omgeving, waarvan zij de culturele regels zodanig geïncorporeerd hebben dat zij die gemakkelijk vereenzelvigen met ‘bijbels’ of ‘theologisch verantwoord’ christendom. Alleen grondige contextuele ervaring, in combinatie met theologische reflectie, kan dit voorkomen. De huidige trend in theologisch onderwijs om geleidelijk meer nadruk te leggen op eenvoudig veldwerk en het doen van eigen onderzoek, zou hier een goede stap vooruit kunnen zijn.

Er ligt hier dus een dubbele uitdaging. Niet alleen moeten we een buitengewoon hardnekkige traditie van naar binnen gekeerd theologisch onderwijs overwinnen, we zullen ook manieren moeten vinden om zending te bedrijven in een postchristelijke context, vol van onzekerheden. Met het oog hierop noem ik hieronder tot slot vijf aandachtspunten voor theologische educatie.

Speerpunten voor theologisch onderwijs

Voor het ontwerpen van een compleet missionair-theologisch curriculum is dit artikel niet bedoeld of geschikt. Hier beperk ik mij – met verwijzing naar het bovenstaande – tot vijf speerpunten voor de theologische opleiding van voorgangers in een missionaire tijd. De volgorde is willekeurig.

1. In de eerste plaats wordt steeds meer duidelijk dat een missionaire tijd vraagt om een *flexibele opleiding* van voorgangers. Vandaag heeft de kerk meer dan ooit heel verschillende soorten voorgangers nodig, juist omdat missionair bewustzijn gepaard moet gaan met bewustzijn van de enorme diversiteit van culturen en subculturen in ons land. Aan iemand die werkt met Antilliaanse jongeren in Rotterdam worden heel andere eisen gesteld dan aan iemand die een stiltecentrum opzet in een Fries dorp. Het is be-

langrijk dat kerken er alles aan doen hun voorgangersbestand diverser te maken, omdat onze samenleving pluraler is dan ooit. Het moet daarom eenvoudiger worden voor mensen zonder theologische achtergrond (met bijvoorbeeld een carrière in het bedrijfsleven) om voorganger te worden. Daarnaast is het belangrijk om verschillende soorten mensen, en met name ondernemende types, in staat te stellen een theologieopleiding te volgen en voorganger te worden. Dit vraagt om een combinatie van assessments en verschillende trajecten in de theologische opleiding, zoals de *Church of England* nu al heeft. Ten slotte dienen kerken steeds meer recht te doen aan het fenomeen van ‘dubbele roepingen’: voorgangers die (soms bewust, soms noodgedwongen) het voorgangerschap combineren met een andere baan. Het aantal voltijdplekken voor predikanten neemt af en dat betekent dat we hoe langer hoe minder mogen verwachten dat jonge mensen bereid zijn zes jaar van hun leven te investeren in een voltijds ambtsopleiding. Maar er zijn ook mensen die bewust ervoor kiezen om een baan buiten de kerk te combineren met het voorgangerschap, omdat zij niet ‘opgesloten’ willen raken in het kerkelijk bedrijf. Dit zouden juist de mensen kunnen zijn die een missionaire kerk nodig heeft.

Mijn indruk is echter dat (in elk geval universitaire) theologische opleidingen nog altijd tamelijk vanzelfsprekend ingericht zijn op de ‘carrièretheoloog’ die relatief jong begint en in staat en bereid is zes jaar (liefst voltijd) een academische studie te volgen. Hoewel deze mensen hard nodig zijn en blijven, betekent dit dat veel potentieel waardevolle voorgangers worden ontmoedigd om een theologieopleiding te volgen. In het algemeen denk ik dat een moderne theologische opleiding een vrij beperkt initieel traject zou moeten combineren met uitgebreide en langdurige nascholing, waarbij ruimte is voor gespecialiseerde routes.

2. Karakteristiek voor een missionaire identiteit is dat men zich kan engageren met een cultuur zonder daarin geheel en al op te gaan. Een zending blijft in zekere zin een kritische buitenstaander; juist daarin ligt zijn of haar effectiviteit. Wie missionair bewuste voorgangers wil opleiden, zal ernaar moeten streven hen te oefenen in het opnieuw ‘vreemdeling’ worden: een combinatie vinden van nieuwsgierigheid en kritische zin. Dit is gemakkelijker te accepteren als wij naar het buitenland gaan, maar het geldt in zekere zin ook in ons eigen land. Juist als we ‘inboorlingen’ zijn, zegt Wilbert Shenk, bezwijken we gemakkelijk voor de verleiding om te denken dat we onze eigen cultuur diepgaand kennen.¹⁶ De theologieopleiding zou studenten daarom veelvuldig moeten blootstellen aan situaties waar zij ‘vreemdeling’ en ‘gast’ (Lucas 10:16) zijn. De seculiere cultuur

16 Shenk, ‘Training’, 125.

van het westen is aantrekkelijk en intimiderend tegelijk. Daarom zullen studenten ervaringen moeten opdoen met de slachtoffers van die cultuur, om kritische participanten in die cultuur te kunnen zijn. Zij moeten in contact gebracht worden met migranten en vreemdelingen, met christenen uit andere culturen. Die kunnen ons leren wat de eenzijdigheden van onze cultuur zijn: ons cynisme, ons ongeloof in wonderen, onze vanzelfsprekende neiging om de wereld te bekijken vanuit de waarden van de middenklasse. Studenten zouden snuffelstages moeten doen in totaal andere kerken dan die zij zelf kennen, zoals migrantenkerken, Pinkstergemeenten of een Katholieke parochie. Kortom, studenten (en docenten) moeten uit hun comfort-zone gehaald worden, leren waardering op te brengen voor wat zij niet begrijpen, en kritische zin leren door de wereld te bekijken door de ogen van anderen.

3. Voorgangersopleidingen moeten ervoor zorgen dat studenten continue worden *ondergedompeld in creatieve missionaire praktijken*. Dit kan op allerlei manieren. Mijn eigen studenten in Kampen (Master missionaire gemeente) doen bijvoorbeeld gedurende de hele opleiding een reeks kleinschalige veldonderzoeken, die zij verbinden met literatuurstudie en het schrijven van een essay en een reflectieverslag. Stages en snuffelstages kunnen hier uiteraard ook van nut zijn. Een aantal kerken in Amsterdam kent de figuur van de 'leerwerktrajecter'. Dat is een (bijna) afgestudeerde student theologie die twee jaar lang (tegen een vrijwilligersvergoeding) een leerwerktraject volgt in een pioniersgemeente. Hij of zij wordt daarbij begeleid door de voorganger ter plekke, en krijgt geleidelijk aan meer verantwoordelijkheid. Voor altijd met gebrek aan menskracht kampende pioniersplekken is dit een uitkomst en voor aanstaande voorgangers is het een onschatbare ervaring. Uiteraard moet een en ander worden verbonden met momenten van reflectie en theorievorming, er moet sprake zijn van coaching, supervisie en intervisie zodat er een leergemeenschap wordt gevormd. Het gaat erom zulke *exposures* aan missionaire praktijken daadwerkelijk onderdeel te laten zijn van het leerprogramma.
4. Het stimuleren van *ondernemerschap* is een belangrijk aandachtspunt voor moderne voorgangersopleidingen. Uiteraard is dit van belang voor de missionaire praktijk als zodanig: die vraagt om initiatiefrijke mensen met ideeën en durf. Het is echter ook steeds meer van belang voor het voorgangerschap als zodanig, nu het aantal volledig betaalde plaatsen terugloopt en het ernaar uitziet dat een aanzienlijke groep voorgangers op zoek moet naar aanvullende inkomsten. In die zin zijn er parallellen met bijvoorbeeld kunstopleidingen. Assessments kunnen hier een belangrijke rol spelen. Zelf ben ik een aantal jaren betrokken bij een halfjaarlijks

assessment (loopbaanadviesdag) voor missionaire pioniers. Mijn ervaring is dat dit een goed hulpmiddel is om veelbelovende ondernemende theologen te selecteren en van advies te dienen. Maar ook degenen met minder ondernemende kwaliteiten kunnen er veel aan hebben, juist omdat een assessment helpt oog te krijgen voor je sterke en zwakke kanten en je in staat stelt om doelgerichter een opleiding te volgen. Naar mijn idee zouden theologiestudenten vroegtijdig een uitgebreid assessment moeten volgen, waarbij de vraag naar ondernemerschap centraal staat. Daarnaast zullen tijdens de opleiding ondernemerskwaliteiten moeten worden geoefend, zoals fondswerving en het aansturen van een team. In plaats van een academische eindschrijving zou een aantal studenten (individueel of gezamenlijk) moeten kunnen afstuderen op een ondernemingsplan, waarbij zij een ontwerp maken voor een missionair pioniersproject en door de kerk geholpen worden dit concreet vorm te geven tijdens of na hun afstuderen.

5. Inhoudelijk zou de opleiding zich moeten concentreren op *hermeneutische en mystagogische competenties*. Missionaire bekwaamheid toont zich in het maken van betekenisvolle verbindingen tussen individuele en culturele ervaringen enerzijds en het christelijk geloof anderzijds. ‘Tweetaligheid’ (een term van Lesslie Newbiggin) is hier cruciaal: studenten moeten thuis zijn in de taal van de Bijbel en in hun cultuur. Ik herinner me een ontmoeting met een groep Braziliaanse theologiestudenten, een aantal jaren geleden. Een Nederlandse collega vroeg hun wat hun ‘theologische’ respons was op het zogeheten ‘welvaartsevangelie’ dat veel kerken in hun land beïnvloedt. Onmiddellijk grepen zij hun Bijbels (die zij allen onder handbereik hadden). Toen zij hun Bijbels openden, zag ik dat die vol stonden met onderstrepingen en kleuren. Hun Bijbels waren overduidelijk gereedschappen. Daarna discussieerden we een half uur of zoiets. Dat wil zeggen: de studenten wisselden vriendelijk en geanimeerd bijbelcitaten met elkaar uit (soms zeer verrassende, maar vrijwel altijd terzake), zij vergeleken Schrift met Schrift, en maakten bijzonder verstandige opmerkingen. Uit alles bleek dat dit mensen waren die getraind waren om de Bijbel niet alleen te gebruiken als een doos met teksten die naar believen gebruikt kunnen worden, maar als een bron van gemeenschappelijk lezen gericht op gedeelde uitdagingen.

Ik moet eerlijk bekennen dat mijn studenten zelden uit zichzelf een Bijbel meenemen naar college. Blijkbaar hebben zij ergens onderweg geleerd dat het al te simpel is om de Bijbel direct te citeren in een theologische faculteit, dat het naïef is om op deze manier met de Schrift om te gaan als we worstelen met contemporaine uitdagingen. We zijn zo onder de indruk geraakt van hermeneutische moeilijkheden, historische problemen en de gevaren van biblicisme, dat we onze studenten hebben geleerd dat

zij de Bijbel nooit moeten gebruiken om praktische problemen op te lossen. Sinds enige tijd doe ik dit anders. Ik nodig mijn studenten uit om het onderwerp dat aan de orde is (zeg, secularisatie of bekering of de kerk) thuis voor te bereiden door een bijbelgedeelte op te zoeken dat volgens hen daarmee te maken heeft. Vervolgens gebruik ik het eerste half uur van het college om deze bijbelgedeelten met elkaar door te spreken. Af en toe maak ik een opmerking van hermeneutische of historische aard, maar vooral probeer ik het gesprek te laten lopen waarheen het gaat. We moeten nooit vergeten dat de Bijbel primair bedoeld is om ons te transformeren, en niet om ons te informeren. Theologen moeten leren vertrouwd te raken met de Bijbel, en te vertrouwen dat een geduldige, gezamenlijke omgang met de Bijbel hun richting kan wijzen in de dagelijkse uitdagingen van de missionaire praktijk. Hier denk ik ook aan de (gelukkig) groeiende trend van *lectio divina* in het kader van gemeenteopbouw en leidinggeven (Alan Roxburgh, Patrick Keifert).

In een tijd waarin mensen, ook zoekende mensen, het moeilijk vinden om God te vinden of te horen, bestaat de taak van een voorganger veelal uit mystagogische begeleiding. Studenten moeten leren hoe zij situaties kunnen scheppen waarin mystagogie kan plaatsvinden, zoals retraites, stilteweekenden, rugzaktochten, kleinschalige coaching, en dergelijke.¹⁷ De missionaire voorganger van de toekomst zal een spirituele gids moeten zijn.

Tot slot

Uiteraard is een missionaire cultuurverandering niet alleen afhankelijk van goed opgeleide voorgangers. Een voorganger die terecht komt in een gemeente waar dit verhaal nog op geen enkele manier leeft, zal het lastig krijgen wanneer hij of zij missionaire idealen heeft. Het wordt zomaar een hobby van de dominee. Maar ondernemingsvaardigheden tonen zich ook – en misschien wel bij uitstek – in moeilijke omstandigheden. We denken vaak te groots, terwijl mogelijkheden dichterbij liggen dan we denken. Verandering begint vaak met verstoring van stabiliteit: probeer als voorganger iets te organiseren (een cursus, een nieuw soort samenkomst, een jeugdhonk, een gesprekskring) waardoor iets ‘anders dan anders’ gebeurt. Wees daarbij intensief persoonlijk betrokken; maak afspraken met de kerkenraad en geef het goede voorbeeld. Veranderingen komen bijna nooit tot stand via

17 Voor recente onderzoeken naar mystagogie in een missionaire setting, zie A. de Jong-Van Campen, *Mystagogie in werking: Hoe menswording en gemeenschapsvorming gebeuren in christelijke inwijding*, Boekencentrum: Zoetermeer 2009; Eric Pickerill, *The Secular Mystique: Mysticism and the Future of Faith in the West*, MA scriptie Vrije Universiteit, 2013 (online op kerklab.nl/resources).

visiedocumenten, maar meestal van onderop. Investeer daarom in een aantal mensen die plannen mee kunnen dragen: rust hen toe, motiveer hen en smeed een coalitie. Het is onmogelijk om in je eentje een cultuur te veranderen. Ook is het belangrijk om je eigen loopbaan te zien als een leerweg. Ik ken zelf een aantal ‘succesvolle’ missionaire predikanten die pas in hun derde of vierde gemeente echt de ruimte konden vinden om cultuurveranderingen tot stand te brengen. Maar niettemin konden zij alle ervaringen gebruiken die zij in eerdere gemeenten hadden opgedaan. De Geest werkt meestal niet via grootse plannen en flitsende programma’s, maar door zwakke mensen die moedig doorgaan, via rommelige situaties waarin onverwachte en ongeplande dingen kunnen gebeuren. Het is daarom zaak dat een predikant geconcentreerd blijft op zijn of haar roeping, en daarin overtuiging te vinden. Er is immers geen missie als je jezelf niet gezonden weet.